

نیره خداداد شهری
دانشجوی دکتری بازيابی اطلاعات دانشگاه تهران

حسین احمدی رهبریان
کارشناسی ارشد تاریخ، فهرست نویس اسناد

اسناد دبیرستان حکیم نظامی و دبیرستان صدوق قم در آینه نقد

۱۳۰-۱۲۵

اسناد دبیرستان حکیم نظامی و دبیرستان صدوق قم در آینه نقد

نیره خداداد شهری / حسین احمدی رهبریان

چکیده: دو کتاب «اسناد دبیرستان حکیم نظامی» و «دبیرستان صدوق قم»، کتابهایی در زمینه باز نشر اسناد آموزشی کشور و حاصل تلاش رضا باقریان موحد می باشند که توسط بنیاد قم پژوهی منتشر شده و در بردارنده اسناد دو دبیرستان با قدمت قم هستند. تأمل در این اسناد تاریخی علمی می تواند موجب آشنایی با تاریخچه آموزش و پرورش در ایران بخصوص در شهر قم شود. همچنین می تواند نگرش دینی علمی مجریان تعلیم و تربیت در آن روزگار را بهتر آشکار سازد. نویسندگان در نوشتار حاضر در تلاشند این دو کتاب را در بونه نقد و بررسی قرار دهند.

کلیدواژه: دبیرستان حکیم نظامی، دبیرستان امام صادق قم، دبیرستان صدوق قم، اسناد آموزشی، رضا باقریان موحد، نقد کتاب.

— Criticizing the Documents of *Hakīm Nizāmi High School and Sadūq High School in Qom*

By: Naiere Khodādād Shahri, Hussein Ahmadi Rahbariān

Abstract: *Hakīm Nizāmi High School and Sadūq High School in Qom*, compiled by Rezā Bāqeriān Movahhed and published by Qom Research Institute, are two books on educational documents of the country. These two books include the documents of two old high schools in Qom. Reflecting on these historical scientific documents can acquaint us with the history of education in Iran, especially in Qom. It can also reveal the scientific religious attitude of educators back then. The authors in the present paper are trying to review the mentioned books.

Key words: *Hakīm Nizāmi High School, Sadūq High School in Qom*, Imam Sādiq high school in Qom, educational documents, Rezā Bāqeriān Movahhed, book review.

— نظرة نقدیة على وثائق ومستندات مدرسة الحكيم النظامي ومدرسة الصدوق الثانويتين في مدينة قم

نيرة خداداد شهری / حسین احمدی رهبریان

يأتي صدور كتابي اسناد دبیرستان حکیم نظامی (= وثائق ثانویة الحكيم النظامي) و دبیرستان صدوق قم (= ثانویة الصدوق في قم) ضمن مشروع سلسلة الكتب التي تهتم بإعادة نشر الوثائق التعليمية في إيران، والتي يتولى القيام بها رضا باقریان موحد، وتصدر عن بنیاد قم پژوهی (= مؤسسه الدراسات القمّیة)، وقد تضمّن الكتابان وثائق اثنتان من أقدم المدارس الثانویة في مدينة قم.

إنّ التأمل في هذه الوثائق التاريخية العلمیة يتيح للمرء أن يطلع على تاريخ مسيرة التربية والتعليم في إيران عموماً وفي مدينة قم خصوصاً، كما تبين المسلك الديني والعلمي لمسؤولي عملیة التربية والتعليم في ذلك العصر بصورة أوضح.

وفي هذا المقام يقوم الكاتبان بوضع هذين الكتابين على طاولة النقد والدراسة.

المفردات الأساسية: ثانویة الحكيم النظامي، ثانویة الإمام الصادق في قم، ثانویة الصدوق في قم، الوثائق التعليمية، رضا باقریان موحد، نقد الكتاب.

اسناد دبیرستان حکیم نظامی و دبیرستان صدوق قم در آینه نقد

نیره خداداد شهری

دانشجوی دکتری بازیابی اطلاعات دانشگاه تهران

حسین احمدی رهبریان

کارشناسی ارشد تاریخ، فهرست نویس اسناد

اشاره

اندیشه‌ها، فعالیت‌ها و اقدامات انجام شده در هر سازمان به صورت اسناد و مدارک و با صرف وقت و هزینه‌های فراوان فراهم می‌آید. این اسناد و مدارک حاوی اطلاعات و تجربیات گرانبهایی هستند که در تعالی اهداف سازمانی نقش مهمی دارند و یکی از ابزارهای مهم مدیریت در تهیه برنامه‌ها و تصمیم‌گیری در خصوص نحوه اجرای آنها محسوب می‌شوند. بنابراین نگهداری و مدیریت صحیح اسناد و مدارک از دغدغه‌های اصلی هر سازمان است.

اسناد دبیرستان حکیم نظامی قم؛ سیدرضا باقریان موحد؛ قم: مجمع ذخائر اسلامی و بنیاد قم پژوهی، ۱۳۹۵

اسناد دبیرستان صدوق قم؛ سیدرضا باقریان موحد؛ قم: مجمع ذخائر اسلامی و بنیاد قم پژوهی، ۱۳۹۵

در تعریفی، آرشیور ناماد ارتباطات در طول زمان معرفی می‌کنند. به عبارت دیگر آرشیوپلی ارتباطی بین نسل‌های گذشته و نسل‌های حاضر است. کلمه آرشیو شامل «ظرف» و «مظروف» است؛ یعنی هم محتویات اسناد و مدارک و هم ساختمان آرشیور در برمی‌گیرد. از طرف دیگر آرشیو هویت ملت و خانواده می‌باشد.

دسترسی به اطلاعات در زمینه‌های گوناگون می‌تواند یک منبع حیاتی برای پیشرفت‌های علمی و اقتصادی یک کشور باشد. اطلاعات نوعی سرمایه ملی قلمداد می‌شود که نقش مهمی در تحولات جامعه دارد. بنابراین سازماندهی و استفاده صحیح از این سرمایه ملی تأثیر بسیار زیادی در بررسی‌های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه دارد و فعالیت در زمینه گردآوری، ذخیره، بازیابی و اشاعه اطلاعات و خدمات آرشیوی پشتوانه غنی ملی برای استفاده از تجارت گذشته است.

در مقاله حاضر دو کتاب در زمینه باز نشر اسناد آموزشی کشور را بررسی می‌کنیم. این دو کتاب که در بردارنده اسناد دو دبیرستان با قدمت شهر قم هستند، حاصل تلاش سیدرضا باقریان موحد می‌باشند که توسط بنیاد قم پژوهی منتشر شده است. در ادامه پیش از پرداختن به محتوای این دو کتاب، بنیاد قم پژوهی و فعالیت‌های نویسنده معرفی می‌گردد.

بنیاد قم پژوهی^۱

بنیاد قم پژوهی مؤسسه‌ای است که به قصد تحقیق درباره گذشته و حال و آینده قم تشکیل شده است و در نظر دارد همه کتاب‌ها و نشریات و اسناد و مدارک درباره قم را گردآوری کند و در اختیار پژوهشگران قرار دهد.

با وجود اینکه درباره برخی استان‌های ایران، مانند خراسان و فارس و کرمان مطالعات گسترده‌ای صورت گرفته و کتاب‌های متعددی نوشته شده و مؤسسه‌هایی به همین هدف تشکیل یافته، ولی متأسفانه قم از این مزیت محروم مانده است. این در حالی است که قم دارای پیشینه طولانی است و از نخستین شهرهایی در جهان اسلام است که درباره آن کتابی مستقل نوشته شده است. افزون بر اینکه اکنون قم مرکز فرهنگی ایران و تکیه‌گاه شیعیان سراسر جهان است.

می‌تواند ما را با تاریخچه آموزش و پرورش در ایران، به خصوص در شهر قم و همچنین نگرش دینی، علمی مجریان تعلیم و تربیت در آن روزگار بهتر آشنا سازد.

نامه سردبیر روزنامه ایران، نامه دکتر محمد امین ریاحی، نامه به دکتر سید جعفر شهیدی، نامه کتابدار دبیرستان، اشتراک سالنامه کشور ایران، نمایشگاه عکس، کتاب‌های غیرمجاز دبستانی، مراسم روز داندانپزشکی، ادامه تحصیل خدمتگزاران مدرسه، فروشگاه مدرسه، کمک به دانش‌آموزان بی‌بضاعت، ایرانیان رانده شده از عراق، تشکیل کلاس برای دبیران در انگلستان، انجمن همکاری خانه و مدرسه و ... از جمله عناوین اسناد منتشر شده در این مجموعه است.

اسناد دبیرستان صدوق قم حاوی بیش از ۱۵۰ سند از اسناد دبیرستان صدوق قم بین سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۷ است. این مدرسه در سال ۱۳۳۵ در بخش دو قم در یک خانه اجاره‌ای دو طبقه تأسیس شد. در اردیبهشت سال ۱۳۳۷ کلنگ ساختمان جدید دبیرستان زمین زده شد و در عرض چند ماه به بهره‌برداری نسبی رسید. محل جدید دبیرستان باغی بود معروف به باغ مهندسیه که حدود ۵۲۰۰ متر از آن را با تصویب هیئت وزیران در اختیار اداره فرهنگ قم قرار دادند که به سرعت عملیات ساختمانی آن آغاز گردید و در همان سال برای افتتاح آماده شد.

تدریس قرآن مجید، برنامه عید غدیر، بازدید از تلویزیون ملی، فاکتور خرید گل، شکایت از تنبیه بدنی، مخارج شورای مالی، ساخت آزمایشگاه، وسایل مورد نیاز روز درختکاری، گردش علمی دانش‌آموزان، جلسه شورای دبیران، تقدیر از دانش‌آموزان، تقاضای ارسال گچ مرغوب، هدیه کتاب، تأسیس کتابخانه، سازمان ملی پیش‌آهنگی و ... عناوین برخی از عناوین اسناد منتشر شده در این مجموعه است.

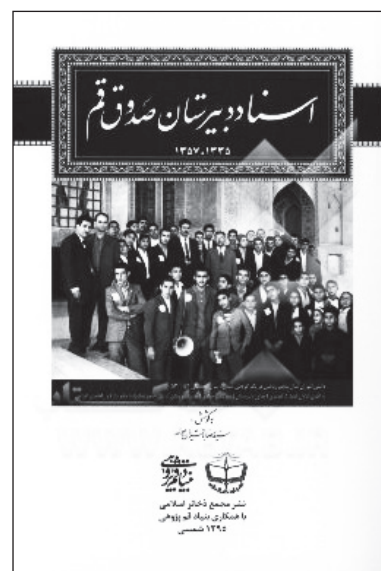
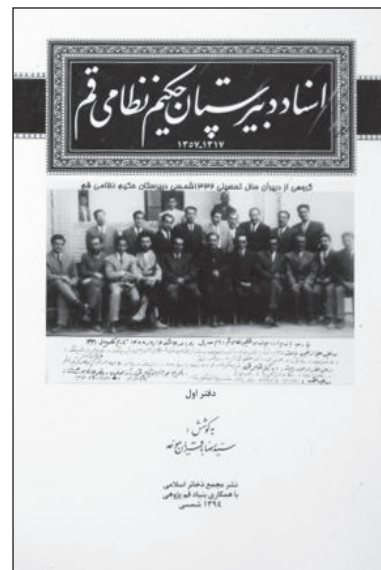
بررسی کتاب اسناد دبیرستان حکیم نظامی قم

دبیرستان حکیم نظامی دارای بایگانی ۸۰ ساله با بیش از یک میلیون برگ سند است که پرونده‌های تحصیلی دانش‌آموزان را در برمی‌گیرد. این اسناد در حال حاضر در بخش بایگانی مدرسه به دو بخش تقسیم شده و به دو شیوه، حروف الفبا و سال - طبقه بندی شده است. به نظر می‌رسد اسناد موجود از دهه ۱۳۷۰ به صورت سال به سال منظم شده که هنوز آن اسناد مورد رجوع دانش‌آموزان است و اسناد جاری محسوب می‌شود، اما عمده اسناد به ترتیب حروف الفبا تنظیم شده است و اسناد راکد یا

معرفی نویسنده آثار

سیدرضا باقریان موحد متولد سال ۱۳۵۳ و دبیر آموزش و پرورش است. وی نویسنده و پژوهشگر فعال، پر مطلب و پرکاری است. ادب حج (برگزیده متون کهن اسرار و لطایف معنوی حج)، پیر تعلیم، کتابشناسی امر به معروف و نهی از منکر، فرهنگ آثار عرفان اسلامی، پیوندهای معنوی اصفهان و کربلا (گزارشی از اسناد موقوفات اصفهان)، کتابشناسی نیایش‌های شیعه و ... از جمله برخی از کتاب‌های منتشر شده توسط باقریان موحد است.

ناهماهنگی در رسم الخط نام نویسندگان و کتاب‌ها در دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، از دارالفکر تا دارالفکر تفاوت از زمین تا آسمان است، مقدمه‌ای بر تقدیم نامه نویسی بر کتاب، نظارت پایانی قبل از چاپ کتاب، کتابشناسی سوره حمد، آشنایی با حافظ تاریخی نه حافظ عارف، دیدار با مولوی در کتاب‌های درسی و ... از جمله عناوین مقالات نویسنده است.

مروری کوتاه بر محتوای آثار

اسناد دبیرستان حکیم نظامی حاوی سیصد سند از اسناد این دبیرستان بین سال‌های ۱۳۱۷ تا ۱۳۵۷ است. این مدرسه پس از انقلاب اسلامی به مدرسه امام صادق (ع) تغییر نام یافت و یکی از قدیمی‌ترین مدارس قم و معروف به دارالفنون ثانی است. بایگانی هفتادساله این دبیرستان، گنجینه‌ای گرانسنگ از اسناد و مدارک تاریخی، سیاسی، آموزشی، علمی و دینی است که متأسفانه به جای آنکه مهمان سالن‌های تحقیقاتی و کتابخانه‌های تخصصی باشد، میزبان موریانه و موش و رطوبت و گرد و خاک است. مجموعه حاضر گزارشی مختصری از اسناد بایگانی دبیرستان حکیم نظامی (سابق) قم است. تأمل در این اسناد تاریخی، علمی

نیمه جاری است. لازمه استفاده از این اسناد توسط محققین، فهرست نویسی استاندارد است. فهرست نویسی این اسناد را با توجه به خصوصیت منظم بودن و یکنواختی آن می توان به دو روش ساماندهی کرد. از یک سو می توان سریع و در سطح ردیفی با فهرستی تمام نما ساماندهی اسناد را انجام داد. از سوی دیگر این اسناد را می توان در سطح پرونده فهرست کرد که زمان طولانی تری می طلبد. در هر صورت فهرست نویسی اسناد دبیرستان حکیم نظامی موجب تسهیل در تحقیقات تاریخی در موضوعات گوناگونی خواهد بود. از جمله موضوعات مهمی که می تواند از درون این اسناد بررسی شود عبارتند از: بحث اهمیت تعهدنامه ثبت نام دانش آموزان و تغییرات آن در دوره های مختلف مدیریتی و سطح نمرات دانش آموزان دروس مختلف و مقایسه آماری آن در سال های مختلف، با توجه به انتقال دانش آموزان به مدارس دیگر. از درون این اسناد می توان به اسناد مدارس دیگر شهر قم و خارج شهر قم نیز دست یافت. در عمده پرونده های دانش آموزان عکس هایی از دوران مختلف تحصیلی وجود دارد که به نوعی می توان به تغییر و تحول ظاهرا مشخص در دوره های قبل و بعد از انقلاب اسلامی پی برد.

یکی دیگر از موضوعات مهم اسناد این مدرسه در بعد از انقلاب وجود پرونده های مربوط به آموزش فنی دانش آموزان موسوم به طرح کاد است که می توان روی این پرونده ها تحقیق و تحلیل های اجتماعی و اقتصادی مهمی داشت.

به هر حال مؤلف در کتاب اسناد دبیرستان حکیم نظامی کوشش درخوری انجام داده که با چاپ مجموعه ای از اسناد این مدرسه جرقه های موضوعی فراوانی در ذهن محققین قم پژوه ایجاد خواهد کرد، اما به نظر می رسد اسنادی که باقریان موحد در کتاب اسناد دبیرستان حکیم نظامی استفاده کرده از اسناد بایگانی کتابخانه قدیمی این مدرسه و غیر از اسناد مرکزی این مدرسه است که به آن اشاره کردیم. باقریان موحد در این کتاب اسناد متنوع و مهمی را جمع آوری کرده و از طریق خواندن این اسناد بسیاری از شخصیت های مهم فرهنگی، اما ناشناخته امروز ردیابی می شود. برای مثال با خواندن این اسناد می توان به عملکرد مدیران مدرسه حکیم نظامی دست یافت، هر چند اگر مؤلف کتاب می توانست اسنادی که شامل تمام امضاهای مدیران مدرسه تا پیش از انقلاب را جمع آوری می کرد بسیار ارزشمندتر بود، در حالی که از هفده مدیر مدرسه تنها امضاهای پنج مدیر مدرسه در این مجموعه آمده است که عبارتند از: علی اصغر فقیهی، غلام حسین آل یاسین،

سیدعباس محمودیان، سیدهادی فاطمی و محمدرضا اشراقی. کتاب اسناد دبیرستان حکیم نظامی دارای سه فصل اسناد، تصاویر و کتاب ها است. به طور کلی فصل بندی کتاب اشکال دارد. فصل «کتاب ها» در واقع تصاویر کتاب های آموزشی قدیمی است و این تصاویر به عنوان سند به معنای رایج کلمه نیست. تصاویر خوب و جالب فصل دوم از مدیران و دانش آموزان مدرسه جزء اسناد دیداری محسوب می شود و به جای فصلی با عنوان «تصاویر» باید از عنوان «اسناد دیداری» استفاده می شد. در فصل اول بهتر بود به جای عنوان «اسناد»، عنوان «اسناد مکتوب» به کار می رفت. کار مفیدی که در این کتاب سندی صورت گرفته است، وجود عنوان نویسی برای هر صفحه سند است، اما در این زمینه نیز اشکالاتی وجود دارد. ابتدا آنکه عنوان نویسی اسناد در عین اینکه باید تلگرافی و کوتاه باشد، باید به نحوی روشن و گویا باشد که اصلاً این گونه نیست و ایراد دیگر عدم یکدستی در اعلام سال هر سند در عنوان است.

بررسی کتاب اسناد دبیرستان صدوق قم

با توجه به اینکه درباره دبیرستان صدوق (ششم بهمن) مانند دبیرستان حکیم نظامی مطالب درخوری در کتب دیگر وجود ندارد، این کتاب مجموعه اسناد منحصر به فرد و ارزشمند است، اما بهتر بود که در مقدمه کتاب توضیحات بیشتری درباره این مدرسه ارائه می شد؛ هر چند مقدمه آقای سیدهادی عظیمی تا حدودی این نقیصه را جبران کرده است. درباره عنوان کتاب شاید مناسب تر بود از عنوان قدیمی تر آن استفاده می شد. همان طور که مؤلف از دبیرستان حکیم نظامی به جای دبیرستان امام صادق (ع) استفاده کرده، در اینجا هم به جای دبیرستان صدوق از دبیرستان ششم بهمن استفاده می شد. نام این مدرسه تا پیش از سال ۱۳۴۳ به مدت ده سال دبیرستان صدوق بوده، اما بیش از نود درصد اسناد جمع آوری شده در این کتاب بین سال های ۱۳۴۳ تا ۱۳۵۷ است که به تبع نام دبیرستان ششم بهمن آمده است. البته در این مورد شاید حق با مؤلف باشد که احتمالاً ملاحظات سیاسی را در نظر گرفته است.

کتاب اسناد دبیرستان صدوق قم دارای چهار فصل اسناد، صورت جلسات، تصاویر و هزینه های دبیرستان است. این فصل بندی نیز دارای اشکال است. ابتدا اینکه فصل های کتاب باید به لحاظ تعداد صفحات یکدستی و هماهنگی داشته باشد، در حالی که فصل اول کتاب ۱۵۰ صفحه است، فصل دوم و سوم هر کدام یک

سوم فصل اول و فصل چهارم که هزینه‌های دبیرستان است حدود ۱۷۰ صفحه که با فصل اول به لحاظ موضوع همپوشانی دارد. در واقع این فصل باید در همان فصل اول می‌آمد. حتی فصل «صورت جلسات» نیز باید در فصل اول می‌آمد و در آن این موضوعات به بخش‌های مختلفی چون اسناد هزینه، اسناد مربوط به مراسم و جشن‌ها، اسناد سیاسی، اسناد مربوط به کتاب و کتابخانه و... تقسیم‌بندی می‌شدند. حتی بهتر بود که آنها به ترتیب سال منظم شود. به هر شکل کار خوبی که در کتاب اسناد دبیرستان صدوق، برخلاف کتاب اسناد دبیرستان حکیم نظامی انجام شده این است که در فصل تصاویر اسامی افراد در پایین صفحه ذکر شده، هر چند این رویه تنها در صفحات ۲۳۱ تا ۲۶۰ انجام شده و در صفحات ۲۶۱ تا ۲۷۲ اسامی نیامده است. در ارتباط با تصاویر بهتر بود این فصل به جای فصل دوم در فصل آخر با عنوان «اسناد دیداری» آورده می‌شد. در عنوان نویسی کتاب اسناد دبیرستان صدوق قم نیز همان ایراداتی که در اسناد دبیرستان حکیم نظامی وجود دارد هست، اما یک ایراد متمایز این است که از ص ۱۸۵ تا ۲۲۳ اسناد عنوان نویسی نشده است.

سخن پایانی

اسناد سه ویژگی مهم دارند: محتوا، زمینه و ساختار.

محتوا آن چیزی است که سند می‌گوید.

ساختار به ظاهر و تنظیم محتوا بستگی دارد (مثلاً صفحه‌آرایی، اندازه و شکل حروف، محل قطع صفحه و پاراگراف، جدول‌ها، نمودارها، ترسیمات و نقشه‌ها) همچنین به ارتباط منطقی یا ظاهری سند با اسناد دیگر در یک سامانه مربوط است (مثلاً محل مدرک در داخل پوشه، پرونده یا در دفتر روزانه).

زمینه یا محیط پیشینه اطلاعاتی است که به توضیح منظور و محتوای مدرک کمک می‌کند. قطعه‌ای از اطلاعات که یک مدرک خاص را معرفی می‌کند؛ مثل عنوان، نویسنده و تاریخ ایجاد یا اطلاعاتی که ایجادکننده و هدف ایجاد مدرک را مشخص می‌کند؛ مثل ماهیت عملکرد و فعالیت شغلی یا اداره ایجادکننده و واحد ایجادکننده.^۲

هر چند که امروز حرکت در مسیر دستیابی به اطلاعات آرشیوی به عنوان بخشی از حرکت جامعه در زمینه تحقیق و پژوهش و دستیابی به فناوری محسوب می‌شود، اما نباید پنداشت که با گردآوری میلیون‌ها سند، خود به خود همه نیازهای اطلاعاتی برآورده می‌شوند، بلکه اطلاعات باید سازماندهی شود تا محققان و پژوهشگران بتوانند از آنها به سهولت و با سرعت لازم بهره‌برداری کنند. از اسناد دولتی به طور چشمگیری در راه پیشرفت علوم و فنون، تاریخ‌نگاری مستند، شکوفایی اقتصادی و سیاسی، پیشرفت‌های فرهنگی و آموزش مفاهیم هنری استفاده می‌شود. علاوه بر آن این اسناد دارایی‌های دولت و ملت تلقی می‌شود، پس تمامی نکاتی که در زمینه اموال عمومی رعایت می‌گردد، باید نسبت به گردآوری، محافظت، آماده‌سازی، مرمت و اطلاع‌رسانی اسناد نیز مدنظر قرار گیرد.

برخی احیای این اسناد را بی‌فایده می‌دانند و نبش قبر می‌پندارند و می‌گویند که دوره جدیدی آغاز شده و احیای این کاغذهای کهنه و قدیمی فایده‌ای ندارد. نسل عوض شده، عصر اینترنت آمده و... در پاسخ باید گفت که احیاء و ثبت و ضبط اسناد تاریخی تمامی مشاغل و جریان‌های فکری و فرهنگی، یکی از اولین گام‌ها در راستای توسعه پایدار است. یکی از مهم‌ترین برنامه‌های توسعه محور کشورهای پیشرفته جهان، تشکیل موزه‌های تخصصی ادارات و سازمان‌هاست. کارمندان قبل از استخدام با تاریخچه و زندگی‌نامه بزرگان و شخصیت‌های آن اداره آشنا می‌شوند و می‌فهمند که پا جای چه بزرگانی می‌گذارند.

۲. میلار، لورا؛ سرویراستار، آموزش مدیریت اسناد الکترونیکی؛ گروه مترجمان اعظم سادات حسینی، رضا مهاجر، زهرا ضرغامی؛ تهران: سازمان اسناد و کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۳.